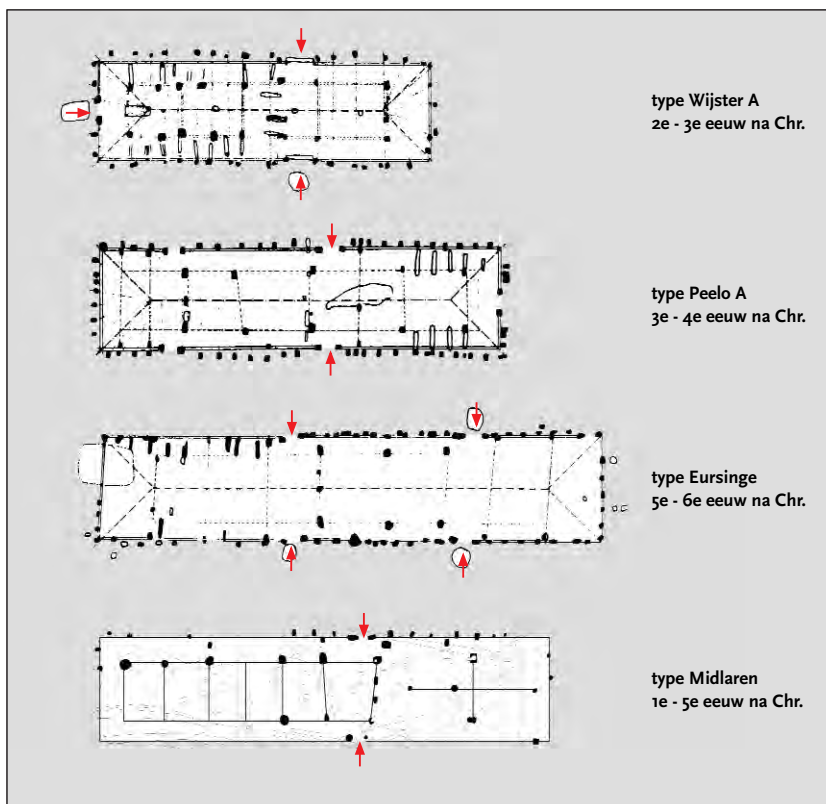

Gebouwen uit de Romeinse tijd en de Volksverhuizingstijd in de stad Groningen

Gert Kortekaas en Tjalling Waterbolk

Inleiding

Van gebouwen uit voorhistorische tijd blijven in onze streken in de bodem soms verkleuringen over en in de beste gevallen, onder natte omstandigheden ook nog paalstompen. Uit het patroon van paalkuilen en palen kunnen diverse typen huisplattegronden worden gereconstrueerd die qua bouwwijze en qua constructie van elkaar verschillen. De huistypen van de Noord-Nederlandse zandgronden zijn vanaf de jaren zestig van de vorige eeuw vernoemd naar de (meest Drentse) plaatsen waar ze in opgravingen duidelijk herkend konden worden¹.

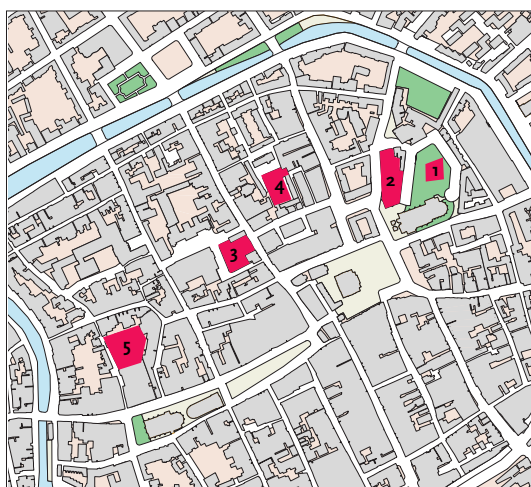
Afb. 1. Overzicht van de huistypen van de noordelijke zandgronden uit de 2e tot 6e eeuw na Chr. van de huistypen Wijster, Peelo, Eursinge en (het voorlopige type) Midlaren. Het stalgedeelte bevindt zich links, behalve bij het type Peelo A. Schaal 1:400. Uit: Huijts 1992, afbeelding tussen p. 200-201 en uit: Nicolay en Waterbolk 2008, afb. 6.4 (Midlaren, huis 19).

1. Huijts 1992.

Bij de uitwerking van de opgravingen van 2005 op De Bloemert in Midlaren kwamen huisplattegronden uit de Romeinse ijzertijd en de Volksverhuizingstijd tevoorschijn die niet zonder meer passen in de huistypologie, zoals die voornamelijk op grond van de opgravingen in Wijster, Peelo en Eursinge is opgesteld². Ze vormen aanleiding tot het introduceren van een voorlopig nieuw type, het type Midlaren, dat gekenmerkt wordt door de combinatie van een regelmatig gebouwd driebeukig stalgedeelte met een overwegend tweebeukig woongedeelte. Van het driebeukige gedeelte is het eerste vak breder dan de overige vakken; hier bevinden zich meestal de twee tegenover elkaar liggende ingangen (afb. 1). De meeste voor de Wijster-, Peelo- en Eursinge-typen kenmerkende details, zoals ingangskuilen, smalle stalbox-schotsleuven en dakdragende wanddubbelpalen – als alternatief voor stijlpalen – ontbreken³. Binnen de periode van de 1e tot en met de 5e eeuw waarin het type Midlaren voorkomt, lijken binnen dat type kleine veranderingen op te treden die aanleiding vormen voor het onderscheiden van enkele varianten.

Bij opgravingen in Rhee in 1937 vond Van Giffen een zevental nogal fragmentaire huisplattegronden uit de Romeinse tijd dat in vele opzichten overeenkomt met die van Midlaren. Ook bij die plattegronden ontbreken de bovengenoemde details en wisselen binnen de plattegronden drie- en tweebeukige delen elkaar af. Slechts in een van de huizen lijkt het dak plaatselijk gedragen te worden door in de wand geplaatste dubbelpalen.

De noordelijke ligging van de opgravingen te Midlaren en de directe nabijheid van het dal van de Hunze is aanleiding om na te gaan in hoeverre de in de stad Groningen tot nu toe opgegraven plattegronden van huizen uit de Romeinse tijd en de Volksverhuizingstijd wellicht ook verwantschap zouden kunnen vertonen met het nieuwe type Midlaren. In aanmerking komen achtereenvolgens de opgravingen op en aan het Martiniekerkhof, aan de Oude Boteringestraat op het

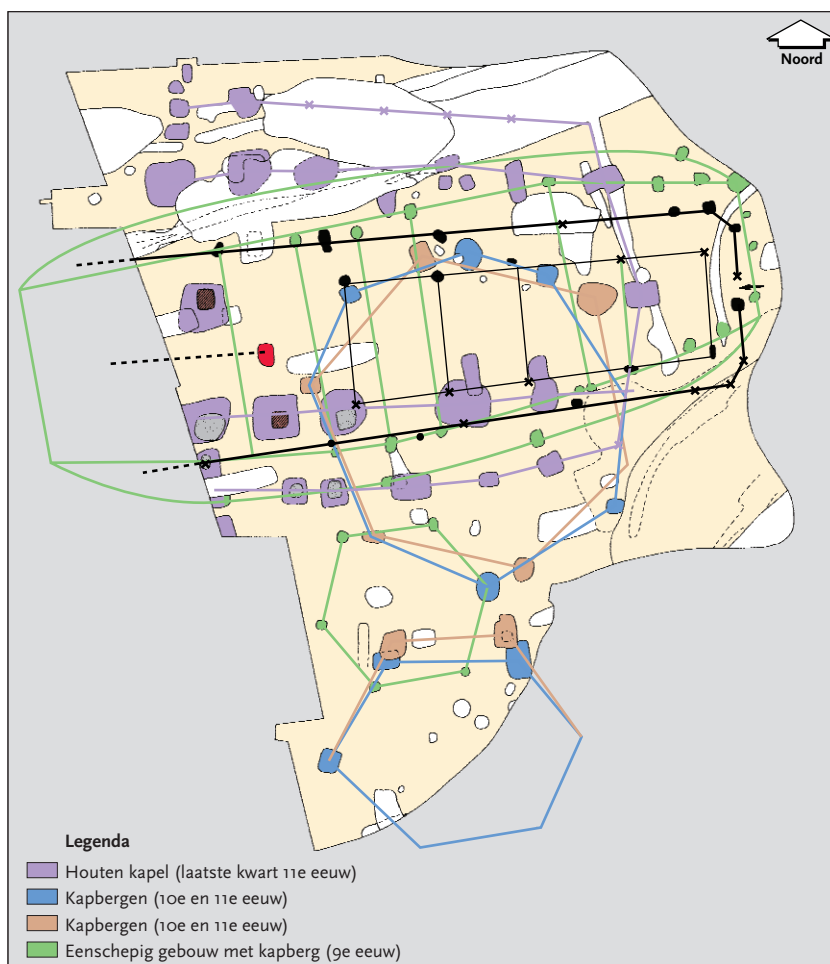
1. Martiniekerkhof
2. Martiniekerkhof - Kreupelstraat
3. Oude Boteringestraat
4. Roode Weeshuisstraat
5. Lutkenieuwstraat

Afb. 2. Overzicht van de in de tekst genoemde opgravingslocaties in Groningen.

Tekening: Studio van Stralen.

2. Nicolay en Waterbolk 2008.

3. In de regel draagt de rij van paren binnenstijlen (verticale palen), al dan niet met elkaar verbonden door horizontale balken het dak. Bij sommige huistypen kan het dak ook worden gedragen door enkele of dubbele palen, die in, tegen of buiten de wand zijn geplaatst. Soms komen stijlen voor in de lengte-as van het gebouw, die in de nok uitkwamen. Het voorkomen van binnenstijlen maakt een gebouw driebeukig, het uitsluitend voorkomen van nokstijlen tweebeukig.

Afb. 3. Martinikerkhof, in zwart het stalgedeelte van een boerderij uit de 2e/3e eeuw na Chr., met aanvullingen (rood) en hulplijnen. Schaal 1:200. Samengesteld naar: Waterbolk 1990, afb. 1 t/m 5.

Wolters-Noordhoff-terrein, tussen 't Klooster en de Roode Weeshuisstraat op het Roode Weeshuis-terrein en aan de Lutkenieuwstraat op het terrein van het voormalige Tehuis (afb. 2).

Het Martinikerkhof

In de jaren 1950, 1951, 1957 en 1968 werden op het Martinikerkhof opgravingen verricht. Daarbij zijn behalve de fundering van de St. Walburgkerk ook resten gevonden van voorafgaande houten gebouwen. Bij een nieuwe analyse van de paalsporen konden behalve de sporen van een houten kapel de plattegronden worden vastgesteld van twee zes- tot achthoekige kapbergen (opslag van hooi of koren) uit de 10e/11e eeuw en van een boerderij van het type Odoorn C met nabijgelegen korenberg uit de 9e eeuw. Ook kon een fragment van een gebouw worden herkend, dat mede op grond van de vele 2e/3e-eeuwse aardewerkvondsten buiten de plattegrond in die periode werd gedateerd⁴. Het betreft het ongeveer vijftien

4. Waterbolk 1990.

meter lange, driebeukige staleinde van een boerderij, dat bij de eerste herinterpretatie (1990) met enkele slagen om de arm aan huistype Peelo A werd toegewezen (afb. 3)⁵. Het huis zou bij nader inzien zowel tot het nieuwe type Midlaren als tot de erop gelijkende typen Fochteloo (Fr.) B of Wijster A kunnen behoren.

Het vroegere politiebureau tussen de Kreupelstraat en het Martinikerkhof

De opgravingen vonden plaats in 1987 en 1989⁶. De oudste vondsten ter plaatse betreffen enkele scherven uit de Romeinse tijd die gerelateerd kunnen worden aan het erf van de hiervoor besproken plattegrond. Grondsporen uit dezelfde tijd werden niet herkend. De oudste duidelijke tekenen van landgebruik en bewoning zijn een 'nest' van vijf complete potjes uit de 5e eeuw in of onder een oude akkerlaag – wellicht een offer – en een drietal waterputten uit de 5e/6e eeuw. Het gelukte nog niet om in de gevonden paalsporen huisplattegronden te herkennen.

Het Wolters-Noordhoff-terrein aan de Oude Boteringestraat

Bij de opgravingen op het terrein van het voormalige Wolters-Noordhoff-complex in 1990 werden geen vondsten uit de Romeinse tijd gedaan⁷. Wel werden enkele vondstloze (stand)greppels gevonden die erop wijzen dat het gebied in die tijd in gebruik was als akkergrond of weide. Tussen de Romeinse tijd en de vroege middeleeuwen is het terrein niet gebruikt anders dan voor begrazing van heide. De oudste vondsten ter plaatse dateren uit de 6e/7e eeuw. Uit die tijd kunnen enkele korte fragmenten van driebeukige gebouwen dateren. Dit is opvallend omdat in de centrale delen van Drenthe in deze periode eenbeukige gebouwen normaal zijn. We schreven dat dit op een verwantschap wijst met het terpengebied, waar blijkens opgravingen in onder meer Leens en Foudgum (en Ezinge?) driebeukige gebouwen in de vroege middeleeuwen nog lang in gebruik blijven⁸. Overigens werd op het Wolters-Noordhoff-terrein wel een boerderij van het type Odoorn B gevonden. Zulke gebouwen werden ook aangetroffen bij de opgravingen in Midlaren.

Het terrein van het Roode Weeshuis aan de Roode Weeshuisstraat

De opgravingen vonden hier plaats in 1990 en 1991⁹. De oudste vondsten ter plaatse dateren uit de 5e tot de 8e eeuw. In de wirwar van grondsporen van palen en sloten werden met enige moeite de plattegronden van een viertal boerderijen en ruim twintig bijgebouwen in de vorm van rechthoekige schuren en van vijf- tot zeshoekige kapbergen herkend. Verder werden nog de sporen gevonden van een regelmatig netwerk van grote kuilen, die niet van een gebouw afkomstig zijn, maar waarschijnlijk van palen van een 'openlucht-veestalling'¹⁰.

Van drie boerderijen overlappen de plattegronden elkaar grotendeels. Het gaat om driebeukige gebouwen met opvallend grote afstanden tussen de stijlpa-

5. De breedte bedraagt 5,5 m en versmalt tot 4,8 m aan het staleinde. De breedte van de middenbeuk bedraagt 3,4 tot 2,8 m.

6. Schoneveld 1990. De opgravingstekeningen ontberen helaas tot op heden de noodzakelijke uitwerking.

7. Kortekaas en Waterbolk 1992.

8. Waterbolk in druk.

9. Kortekaas en Waterbolk 1999.

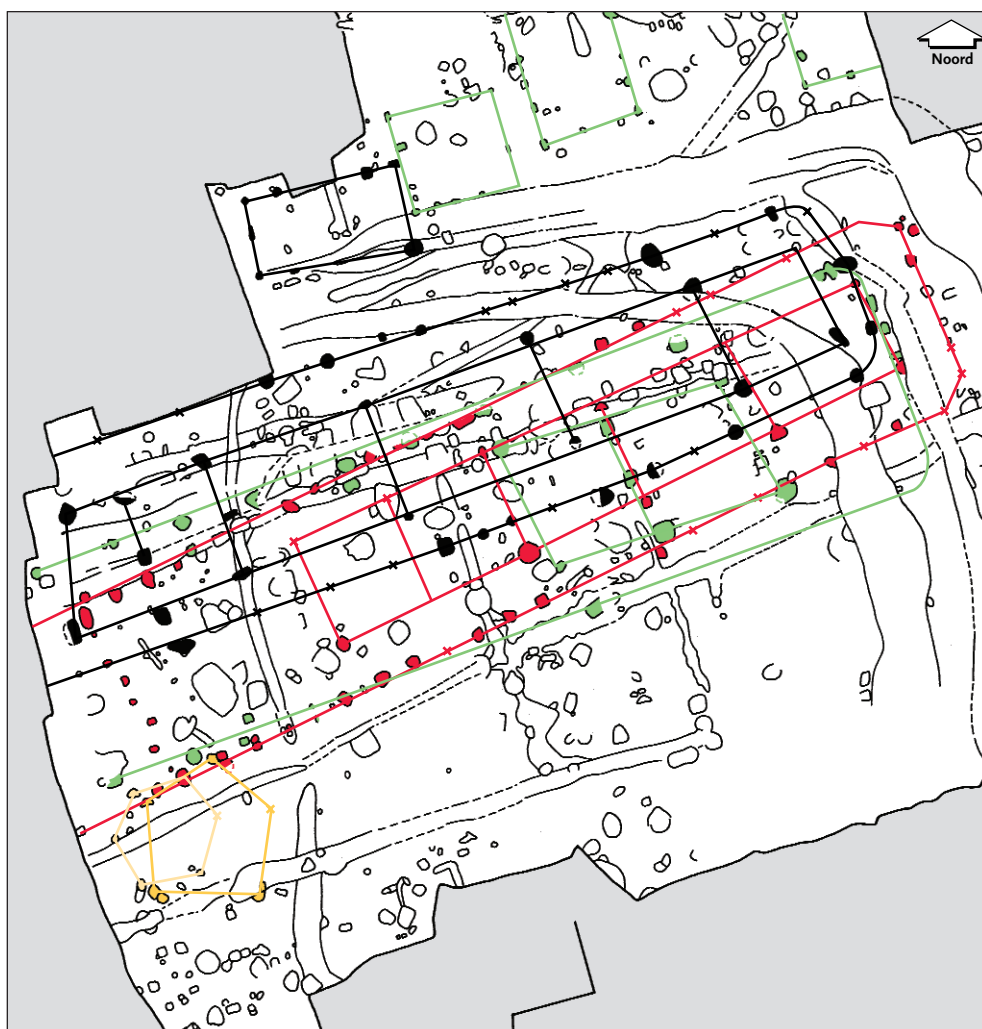
10. Kortekaas en Waterbolk 2001.

ren (afb. 4). In de nabijheid lag een waterput met aardewerk uit de 5e/6e eeuw, waaronder grote delen van een vijfzijdige ‘Buckelurn’¹¹. De plattegronden worden in dezelfde periode gedateerd op grond van oversnijdingen door een greppelstelsel uit de 7e/8e eeuw (fase 2). Een hernieuwde bestudering van het betreffende palencomplex heeft tot de conclusie geleid dat het hier waarschijnlijk om slechts twee gebouwen gaat (afb. 5). De ene komt in essentie overeen met de meest zuidelijke, in rood aangegeven, plattegrond in onze eerdere publicatie. De andere bevat elementen van zowel de in zwart als in groen aangeduide structuren. Onder de overgebleven palen laten zich er enkele tot twee kapbergen groeperen, vergelijkbaar met de ene die al eerder herkend was (zie afb. 5, groen). Deze kapbergen dateren waarschijnlijk uit een iets eerdere bewoningsfase van het terrein en zijn vergelijkbaar met de twee kapbergen in de zuidwesthoek van het terrein (zie afb. 4, oranje).

Bekijken we nu de beide plattegronden in detail, dan is plattegrond A het best bewaard en van de twee waarschijnlijk de jongste (zie afb. 5, rood)¹². De lengte bedraagt minstens 34 m en de breedte is 6,6 m¹³. Parallel aan de zuidelijke wand loopt een greppel die we in eerste instantie plaatsten in de tweede bewoningsfase. Een eerder gebruik voor de afvoer van het dakwater is echter niet uit te sluiten. Het oostelijke einde is onduidelijk; het zal zich waarschijnlijk hebben bevonden ter plaatse van een latere sloot. Het westelijke einde moet buiten de opgravingsput liggen. De wanden zijn opvallend regelmatig; de palen van de noord- en zuidwand zijn in het westelijke deel duidelijk gekoppeld. Alleen in de oostelijke helft van het gebouw is sprake van een duidelijke regelmatige driebeukige opbouw. In het goed bewaarde westelijke deel van het gebouw vinden we in de wand slechts één paar dubbelstijlen en drie niet gepaarde. Daarnaast vinden we in dit deel van het gebouw drie in de lengte-as geplaatste palen die op een tweebeukige opbouw wijzen. De gelijkenis met een van de in Midlaren aangetroffen varianten van het Midlaren-type is frappant. De ingang ligt vermoedelijk ter hoogte van het meest westelijke vak: twee iets naar binnen verschoven wandpalen in de zuidwand lijken hierop te wijzen. Een opvallend detail vraagt nog onze aandacht. Drie bij elkaar gelegen elementen in de zuidelijke wand bestaan uit dubbelpalen. Van de tegenoverliggende elementen lijken twee eveneens uit dubbelpalen te bestaan. Dubbelpalen komen juist voor in een zone van het huis waar noch stijlpalen, noch nokpalen voorkomen. Hier lijkt een bouwprincipe aanwezig te zijn – een dak dat rust op de wand – dat we kennen van de gelijktijdige gebouwen van het Eursinge-type. De vraag doet zich derhalve voor of we hier niet met een mengvorm te maken hebben. In Midlaren zelf is dit bouwprincipe niet waargenomen.

Gebouw B is iets meer oost-west georiënteerd en minder compleet bewaard (zie afb. 5, blauw)¹⁴. Ook van dit gebouw zijn de uiteinden onduidelijk, respectievelijk buiten de werkput gelegen. De lengte is minstens 34 m bij een breedte van

-
11. Deze Buckelurn valt in Krols ‘mixperiode van de 5e eeuw’ en zou preciezer in de tweede helft van die eeuw gedateerd kunnen worden. Zie: Krol 2006, 15.
 12. Er is slechts één oversnijding van twee in de reconstructie gebruikte paalkuilen. Uit de paalkuilen komt weinig aardewerk (vondstnr. 648, 650 en 687). Alleen de kuil voor een paal in de noordwand bevat een randfragmentje dat in de 6e tot 8e eeuw kan worden gedateerd (vergelijk Kortekaas 1992, afb VIII-1, 4).
 13. De middenbeuk heeft een breedte van 3,6 m. De gemiddelde afstand van de stijlpalen in het stalgedeelte bedraagt 2,6 m.
 14. In slechts één paalkuil van de zuidelijke wand van deze plattegrond werden keramiekfragmenten gevonden (vondstnr. 644). Dit betrof enkele wandscherven die vroegmiddeleeuws aandoen, en ook een scherfje Pingsdorf-aardewerk. Het laatste zal waarschijnlijk vervuiling door een naast- en bovengelegene kuil zijn.

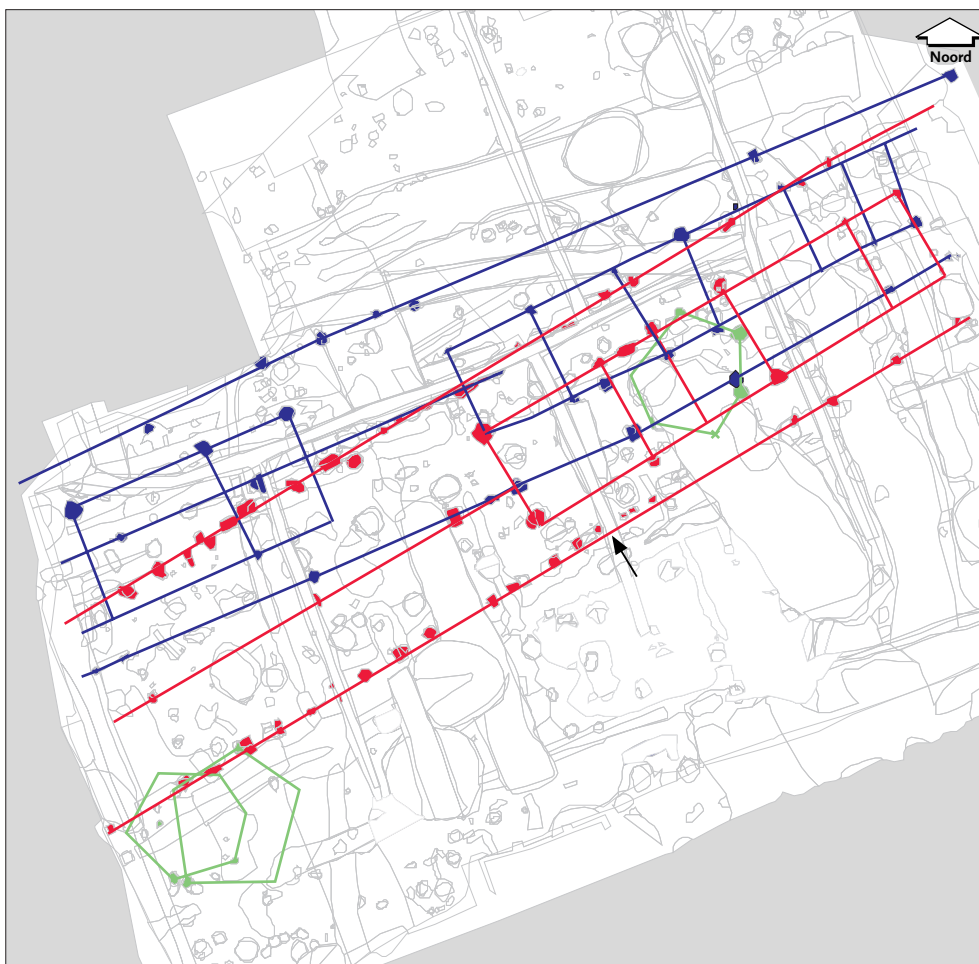

Afb. 4. Roode Weeshuisstraat, overzicht van de drie gereconstrueerde gebouwen uit de 5e/6e eeuw. Schaal 1:200.
Uit: Kortekaas en Waterbolk 1999, 25, afb. 4.

7 m in het woongedeelte en circa 6 m aan het staleinde¹⁵. De oostelijke helft is duidelijk driebeukig, met een breed vak aansluitend op het westelijke deel, dat deels zeker tweebeukig is. Het kan ook enkele stijlpalen hebben bevat. In dat geval zou het huis alleen halverwege tweebeukig zijn. De wandpalen zijn niet alle bewaard gebleven, en de bij huis A zo kenmerkende oppositie is wel in een aantal gevallen aanwezig doch niet overal aantoonbaar. Voor dubbelpalen als bij huis A ontbreken aanwijzingen.

Het verrassende resultaat van deze herziening is dat we met grote waarschijnlijkheid hier twee gebouwen hebben die een grote mate van overeenstemming vertonen met het type Midlaren, en wel met de jongere variant daarvan (variant D, zie afb. 1).

15. De middenbeuk heeft een breedte van 3,5 tot 3 m. De gemiddelde afstand van de stijlpalen in het stalgedeelte bedraagt 2,5 m.

Afb. 5. Roode Weeshuisstraat, herinterpretatie van de grondsporen. In rood het vermoedelijk jongste gebouw A, in blauw gebouw B. In groen drie kapbergen. Schaal: 1:200. Tekening: Jaap Buist, collectie Dienst RO/EZ.

Het terrein van het Tehuis aan de Lutkenieuwstraat

De opgravingen vonden hier plaats in 2005¹⁶. De oudste sporen ter plekke zijn greppels en ploegkrassen (in drie hoofdrichtingen) aan de basis van een dunne bouwvoor. In de greppels en in de bouwvoor bevond zich aardewerk uit de Romeinse tijd, tot circa de 2e eeuw na Chr. Greppels met aardewerk uit de Volksverhuizingstijd en jonger doorsneden de bouwvoor. Paalkuilen van de oudste gebouwen, een woonstalhuis en enkele spiekers waren zichtbaar in het vlak onder de genoemde bouwvoor (afb. 6). De plattegrond van het woonstalhuis (gebouw 1) is door het grote aantal latere vergravingen helaas fragmentair (afb. 7). Het gebouw lijkt deels driebeukig (met een extra nokstijl), deels tweebeukig te zijn en komt in dat opzicht overeen met het type Midlaren. De breedte is 6 m, de lengte minstens 21,4 m¹⁷. Van de wand zijn maar weinig palen bewaard gebleven

16. Huis in 't Veld e.a. 2008.

17. Het tweeschipige deel meet minimaal 7,8 m. De gemiddelde afstand van de stijlpalen is 2,2 m, de breedte van de middenbeuk is 3 m.

Afb. 6. Lutkenieuwstraat, overzicht van de grondsporen uit de late ijzertijd tot en met de vroege middeleeuwen. Schaal 1:400. Uit: Huis in 't Veld 2008, bijlage 3.1.

en de plaats van de ingangen is onzeker. Aardewerk uit één paalkuil is niet preciezer dan 'ijzertijd' te dateren¹⁸. Een relatie met een bundel greppels met vondstmateriaal uit de Romeinse tijd, oostelijk van het gebouw, is niet onmogelijk. Vooral nog is van de boerderijplattegrond een nauwkeuriger datering dan Romeinse tijd niet mogelijk.

Conclusie

Enkele huisplattegronden van de opgravingen in Midlaren hebben een nieuw perspectief geopend op de tot nu toe in het stadsgebied van Groningen opgegraven huisplattegronden uit de Romeinse tijd en de Volksverhuizingstijd op het

18. Een andere paalkuil bevat een kogelpotscherfje, vrij zeker een vondst afkomstig uit een naast gelegen middeleeuwse paalkuil (werkput 1, spoor 268).

Afb. 7. Lutkenieuwstraat, gebouw 1 uit de Romeinse tijd. Schaal: 1:200. Uit: Huis in 't Veld 2008, 18, afb. 3.2.

Martinikerkhof, op het terrein van het voormalige Tehuis en op het Roode Weeshuis-terrein. Ook bij deze plattegronden, hoe fragmentair enkele ook zijn, kan vastgesteld worden dat de voor de typenreeks Wijster A, Peelo A en Eursinge kenmerkende details als ingangkuilen en smalle stalboxen ontbreken, terwijl enkele dakdragende wanddubbelpalen alleen aanwezig lijken te zijn bij huis A van het Roode Weeshuis-terrein. In de niet duidelijk driebeukige huisdelen komen nokstijlen voor als bij het type Midlaren. In het driebeukige staldeel zijn in alle vier huistypen nokstijlen niet ongebruikelijk. De herkenbaarheid van deze kenmerken onderbouwen het bestaansrecht van het 'nieuwe' type. De relatieve (schijnbare) zeldzaamheid, de geconstateerde variaties en de tamelijk lange periode – 1e tot 6e eeuw – waarin huizen met een tweebeukige ruimte voorkomen roepen daarentegen vragen op. Is er sprake van een regionale bouwtraditie of speelde zuinig houtgebruik een rol?

De conclusie moet zijn dat op het meest noordelijke deel van de Hondsrug de ontwikkeling in de huizenbouw tussen de Romeinse tijd en de volle middeleeuwen anders verliep dan zuidelijker in Drenthe. Het ligt voor de hand om hier een verband te zoeken met de nabijheid van het terpengebied, waar we evenmin de innovaties van Wijster zien: bijvoorbeeld dakdragende wandpalen. De nederzetting Wijster met zijn sterke neerslag van de provinciaal-Romeinse cultuur kan gezien worden als een centrum van waaruit de omgeving werd beïnvloed. Die invloed bereikte echter niet de noordelijke rand van het Drents plateau en waarschijnlijk ook niet het wierdenland. Daar merken we dat traditionele vormen, zoals een driebeukige bouwwijze langer stand houden en dat de wanden (uit schaarse aan bouw hout?) worden gevormd met plaggen, zoals te Leens is opgegraven. In de volle middeleeuwen zien we langs de kust en in de binnenlanden

de min of meer ovale Gasselte-type-boerderijen verschijnen, zowel op zand-, veen- als op kleigronden (zie afb. 3, groen)¹⁹. Maar voor het precies traceren van bouwtradities in de periode Romeinse tijd tot in de vroege middeleeuwen in de kleigebieden worden we helaas belemmerd door het kleine aantal daar opgegraven huisplattegronden.

Literatuur

- Huijts, C.S.T.J., *De voorhistorische boerderijbouw in Drenthe. Reconstructiemodellen van 1300 vóór tot 1300 na Chr.* Arnhem, 1992.
- Huis in 't Veld, J.Y. e.a., *Twintig eeuwen stadsontwikkeling in beeld, een opgraving aan de Lutkenieuwstraat te Groningen* (Stadse Fratsen 10) Groningen, 2008 (zie: www.stichtingmenm.nl).
- Kortekaas, G.L.G.A., 'Het middeleeuwse, inheemse aardewerk' in: Broekhuizen, P.H. e.a. (red.), *Van boerenerf tot bibliotheek. Historisch, bouwhistorisch en archeologisch onderzoek van het voormalige Wolters-Noordhoff-Complex te Groningen*. Groningen, 1992, 235-262.
- Kortekaas, G.L.G.A., 'Alles onder Dak' in: Knol, E., J.M.M. Hermans en M. Dribergen (red.), *Hel en hemel*. Groningen, 2001, 207-213.
- Kortekaas, G.L.G.A. en H.T. Waterbolk, 'De opgraving' in: Broekhuizen, P.H. e.a. (red.), *Van boerenerf tot bibliotheek. Historisch, bouwhistorisch en archeologisch onderzoek van het voormalige Wolters-Noordhoff-Complex te Groningen*. Groningen, 1992, 181-234.
- Kortekaas, G.L.G.A. en H.T. Waterbolk, 'Op zoek naar wat er aan het Roode Weeshuis voorafging' in: Holthuis, P. (red.), *Roode wezen in Groningen. Het Roode- of Burgerweeshuis Groningen (1599-1999)*. Groningen, 1999, 19-44.
- Kortekaas, G.L.G.A. en H.T. Waterbolk, 'Een stalling voor vee in de openlucht. Een zoektocht naar de duiding van kuilenpatronen onder het Roode Weeshuis te Groningen en in Drenthe' in: *Hervonden Stad* 6 (2001), 69-82.
- Krol, T., 'Angelsaksisch aardewerk in Noord-Nederland' in: *De vrije Fries* 86 (2006), 9-32.
- Nicolay, J.A.W. en H.T. Waterbolk, 'De huisplattegronden: de ontwikkeling van de bronstijd tot in de middeleeuwen' in: Nicolay, J.A.W. (red.), *6000 jaar bewoning tussen Hondsrug en Hunzedal. Archeologische opgravingen bij Midlaren (Noord-Drenthe)*. Groningen Archaeological Series Volume 7. Groningen, 2008, 91-126.
- Schoneveld J., 'De opgravingen aan het Martinikerkhof' in: Boersma, J.W., J.F.J. van den Broek en G.J.D. Offerman (red.), *Groningen 1040. Archeologie en oudste geschiedenis van de stad Groningen*. Bedum, 1990, 237-275.
- Waterbolk, H.T., 'Middeleeuwse houten gebouwen op het Martinikerkhof te Groningen' in: *Groningse Volksalmanak* 1990, 153-168.
- Waterbolk, H.T., *Getimmerd verleden; sporen van voor- en vroeghistorische houtbouw op de zand- en kleigronden tussen Eems en IJssel* (in druk).

19. Kortekaas 2001; Waterbolk in druk.